

OLLI VEHVILÄINEN

VUOSISATA KOTIPOLTON KIELTÄMISESTÄ

Vuonna kuuskymmentä kuus
tuli Suomeen laki uus,
kiellettiin viinaa polttamasta,
ilonpäiviä viettämästä.

Näin tulkitsti tunnetun arkkiveisun sepittäjä Suomen kansan mielialoja sata vuotta siten, jolloin viinan valmistus järjestettiin maassamme kokonaan uudelle pohjalle. Vuoden 1866 alussa astui nimittäin säätyjen päätöksen mukaisesti voimaan "Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus palowii-
nan valmistuksesta, myymisestä, varustosa-pidosta ja kuljetuksesta Suomessa". Tämä asetus, joka määräsi kotitarvepolton lopetettavaksi ja salli vastaisuudessa valmistaa viinaa "maalla sekä kaupungissa ainoasti isommissa pränneissä eli tehtaissa", merkitsi kauaskantoista alkoholipoliittista ratkaisua. Se ei vaikuttanut ainoastaan valmistusmenetelmiin ja sitä tietä juomien laatuun, vaan se sai myöskin aikaan suuria muutoksia kulutustottumuksissa ja samalla kansamme elintavoissa. Perustamalla alkoholivalmistusta valvovan organisaation se yleensä teki mahdolliseksi suunnitelmallisen alkoholipolitiikan.

Viinan valmistusta on maassamme harjoitettu vähäisessä määrin jo 1500-luvun lopulla, mutta vasta kahden seuraavan vuosisadan kuluessa se todella juurtui suomalaiseseen yhteiskuntaan. Vaikka joissakin kaupungeissa toimi ammattimaisia viinanpolttajia, niin pääosa viinanvalmistuksesta tapahtui maaseudulla, maatalouden sivuelinkeinona. Itse asiassa niin sanottua kotitarvepolttua pidettiin maatalouden erottamattomana osana. Viina oli talonpojalle jokapäiväinen pöytäjuoma, se auttoi häntä kestämaan kylmyyden ulkotoissa sekä yhdessä tervan ja saunan kanssa lievitti hänen vaivojaan. Sitäpaitsi oli viinan myynti hänelle tärkeä tulolähde. Tavallisesti hänen kannatti hyvin polttaa omasta taloudestaan liikenevä vilja viinaksi ja myydä se, sillä huonoilla liikenneyhteyksillä viljan kuljetus oli hankalaa, viinasta sai yleensä paljon paremman hinnan kuin sen valmistukseen käytetystä viljaerästä olisi saanut, ja talon-

pojalle jäi vielä itselleen rankki, jota pidettiin suorastaan korvaamattomana karjanrehuna. Viinanpolton yleisyyttä osoittaa se, että kun vuonna 1756 koko valtakunnassa julistettiin kadon johdosta polttokielto ja pannut takavarikoitiin, viranomaiset keräsivät Ruotsista ja Suomesta noin 200 000 panna. Näiden maiden yhteinen asukasluku ei tuolloin ollut edes kahta miljoonaa. Näissä olosuhteissa eivät valtakunnan kauppasetta ajattelevan hallituksen pyrkimykset supistaa viljaa tuhlaavaa viinanpolttoa saavuttaneet pysyviä tuloksia. Maanviljelijät pitivät itsepintaisesti kiinni kotitarvepoltto-oikeudestaan. Kustaa III:n vuonna 1775 tekemä yritys kohentaa valtiovarain tilaa ottamalla viinanpoltto kruunun monopoliksi herätti maaseutuväestön keskuudessa voimakasta tyytymättömyyttä ja vihdoin siitä oli luovuttava. Kokeilun päättyessä oli kotitarvepolton asema luultavasti vielä vankempi kuin sitä ennen, sillä se oli saattanut suuret polttimot huonoon huutoon kansan keskuudessa.

Kotitarvepoltto-oikeus turvattiin vuoden 1800 valtiopäivillä. Niiden päätöksen mukaan viinanpoltto-oikeus liittyi maaseudulla maanomistukseen. Kaupungeissa se saattoi kuulua joko yksityisille porvareille tai erityisille sitä varten perustetuille yhtiöille. Vuoden 1809 jälkeen tämä päätös jäi kuten muutkin Ruotsin lait olemaan voimassa Venäjään liitetyssä Suomen suuriruhtinaskunnassa. Sen muuttaminen edellytti säätyjen suostumusta, ja kun näitä ei Porvoon valtiopäiviä seuranneen puolen vuosisadan aikana kutsuttu kertaakaan koolle, jäi alkoholipolitiikalle verraten suppea liikkuma-ala.

Näin tuli 1800-luvun alkupuoli olemaan kotitarvepolton kukoistusaikaa maassamme. Käsitys, jonka mukaan viinanpoltto oli kannattavan maatalouden edellytys, oli jatkuvasti yleinen. Vähitellen alettiin kuitenkin kiinnittää kasvavaa huomiota kotipolton siveellisyydelle tuottamiin haittoihin samoin kuin siihen lähes joka talossa tapahtuvaan

viljan, polttopuiden ja ajan tuhlaukseen, johon viinanvalmistus pienillä ja heikkotehoisilla pannuilla johti. 1840-luvulta lähtien esitettiin yhä useammin vaatimuksia, että kotitarvepoltto oli lopetettava ja viinanvalmistus keskitettävä tehtaisiin, jolloin voitaisiin käyttää hyväksi sitä kehitystä, mikä ulkomailla oli tapahtunut polttimotekniikassa. Kotipolton vastustajat todistelivat, että erottamalla viinan käsittely kansan jokapäiväisestä elämästä luotaisiin samalla edellytykset yleiselle raitistumiselle. Nämä näkökohdat eivät kuitenkaan saaneet sanottavaa vastakaikua maanviljelijöiden taholla. Monen talonpojan mielestä puhe kotipolton korvaamisesta tehdaspoltolla oli ainoastaan herrojen yritys puijata "viimeinenkin rupla tyhmän talonpojan kukkarosta". Useissa yhteyksissä talonpojat esittivät, että jos kotitarvepoltto todella tahdottiin lakkauttaa, oli parasta lopettaa viinanpoltto kokonaan. Ellei tähän tahdottu mennä, oli oikeudenmukaisempaa, että voitto viinanpoltosta tuli monien yhteiskunnallisten rasitusten alaisille maanomistajille kuin muutamille rikkaille liikemiehille.

Sen sijaan viranomaiset alkoivat tunnustaa viinanpolton rajoittamisen välttämättömäksi. Kun valtiopäivien kokoontuminen ei ollut näköpiirissä, yritettiin saada maanomistajat vapaaehtoisesti luopumaan kotitarvepoltto-oikeudestaan. Vuonna 1841 annettu asetus vapautti tähän valmiit maanomistajat maksamasta viinanpoltosta valmistusveroa, jota siihen mennessä kaikki poltto-oikeuden haltijat olivat olleet velvollisia suorittamaan riippumatta siitä, käyttivätkö he tuota oikeutta vai ei. Luovutetut oikeudet voitiin vuokrata tehdasmaista viinanvalmistusta harjoittaville henkilöille. Tämän asetuksen turvin nousi maahamme nopeasti melkoinen polttimoteollisuus. Mutta kotipoltto kukoisti edelleen, ja näin lisääntyi viinan kokonaistuotanto ja sen mukana juoppous. Senaatin ei vihdoin auttanut muu kuin luopua kokeilusta ja palata vanhaan

järjestelmään. Vuoden 1859 paloviina-asetus saattoi kotitarvepolton yksin vallitsemaan maaseudulla. Kaupungeissa sen sijaan kotitarvepoltto lakkautettiin kokonaan ja viinanvalmistus kussakin kaupungissa annettiin yhdelle ainoalle polttimolle. Epäkohtia pyrittiin vähentämään rajoittamalla luvallista polttoaikaa kuuteen viikkoon vuodessa sekä antamalla tarkkoja määräyksiä viinan kuljetuksesta ja varastossapidosta samoin kuin juopumuksen rankaisemisesta. Näiden määräysten sekä katovuosina annettujen polttokieltojen johdosta viinan hinta kohosi tuntuvasti, mistä syystä maassamme lienee kotipolttojärjestelmän viimeisellä vuosikymmenellä tapahtunut melkoista raitistumista.

Koko järjestelmästä luopuminen kävi mahdolliseksi vasta, kun säädyt vuonna 1863 vihdoinkin kokoontuivat. Niistä lukuisista kysymyksistä, jotka nyt odottivat ratkaisua, ei viinakysymys suinkaan ollut yksinkertaisimpia. Tämä ilmeni jo niin sanotussa Tammikuun valiokunnassa, joka kutsuttiin koolle tammikuussa 1862 antamaan hallitukselle lausuntonsa säädyille esitettävistä asioista. Mieli-piteet viinanvalmistuksen järjestämisestä kävivät jyrkästi ristiin. Talonpojat puolustivat kiivaasti kotipolttoa ja pyrkivät leimaamaan kaupunkien tehdaspolttimot siveellisen turmeluksen levittäjiksi. Niinpä valtiopäivämies Antti Puhakka todisteli, miten suuri vääräys olisi, jos "pieniltä maanhaltioilta otettaisiin pois isämme ikiwanha etu-oikeus ja suurten wiina-tehdasten kautta kierrätettäisiin jokaisen maanviljelijän viimeisetkin wilja- ja rahawarat meren-rannalle ja yksin wiina-weijorien käsiin, sillä wiina on wiinaa, olkoon se hallituksen eli kansan kädessä". Valiokunnan enemmistö oli kuitenkin tehdaspolton kannalla. Siitä, miten tehdaspoltto olisi järjestettävä, tehtiin useita eri ehdotuksia. Yksi huomattavimmista oli kreivi C.M. Creutzin suunnitelma, jonka mukaan oli lailla säädettävä, kuinka paljon väkiviinaa saatiin vuosittain

polttaa koko maassa, jaettava tämä määrä eri läänien kesken niiden asukasluvun mukaan sekä tarjottava valmistusoikeudet huutokaupalla. Valiokunnan ehdotukseksi kuitenkin tuli, että viinanpoltto oli kotitarvepolton lakkauttamisen jälkeen jätettävä kokonaan kuntien hoidettavaksi. Tällä tavoin valiokunnan enemmistö halusi huolehtia siitä, että viinanvalmistuksen tuottama voitto hyödyttäisi edelleen pääasiassa maanomistajia.

Senaatti asettui kuitenkin vastustamaan viinanpolton luovuttamista kunnille. Se katsoi, että tämän seurauksena eri puolille maata syntyisi suuri määrä pikku polttimoita, joita olisi vaikea valvoa. Siksi se ehdotti, että viinanpoltto järjestettäisiin suunnilleen siten kuin Creutz oli ajatellut. Hallitsijan hyväksyttyä tämän kannan senaatti valmisti kaksi erilaista lakiesitystä. Molemmissa lähdettiin siitä, että kotitarvepoltto oli lopetettava ja korvattava tehdaspoltolla. Ne erosivat toisistaan siinä suhteessa, että toinen edellytti ylärajan määräämistä vuotuiselle viinanvalmistukselle, toisessa ei tällaista rajoitusta ollut. Senaatin kannan mukaisesti hallitsija päätti, että molemmat esitykset annettaisiin säädyille, kun ne kokoontuivat syyskuussa 1863.

Viinakysymyksen järjestämisen tärkeyttä korosti sen merkitys valtiontaloudelle: viinanpolton entistä paljon tehokkaammas-ta verotuksesta saatavilla tuloilla ajateltiin rahoittaa huomattava osa niistä taloudellisista ja yhteiskunnallisista uudistuksista, joista säätyjen oli päätettävä. Eri mielipidesuuntien välillä ei ollut ilmennyt sanottavaa lähentymistä ja asian valiokuntakäsittely pitkittyi, niin että ratkaisu tapahtui vasta aivan valtiopäivien lopulla, maalisi- ja huhtikuussa 1864. Talonpoikaissäädyt ja melkoinen osa pappissäädyistä kannatti edelleen kotitarvepolton säilyttämistä ainakin toistaiseksi. Aatelis- ja porvarissäädyissä oli valvotun ja verotetun tehdaspolton kannattajilla suuri enemmistö. Kaikissa säädyissä oli

joitakin liberaaleja, joiden mielestä vapaata kilpailua oli sovellettava myös viinanpolttoon. Toisaalta kannattivat muutamat valtiopäivämiehet ainakin periaatteessa täydellistä viinakieltoa. Kun kolme säätyä lopulta asettui kannattamaan viinanvalmistuksen muuttamista määrältään rajoitetuksi tehdastuotannoksi, huomasivat talonpojat jäävänsä yksin ja alistuivat kotitarvepolton lopettamiseen eräillä ehdoilla, jotka koskivat muun muassa kuntien osuutta viinaverosta. Hallitsija vahvisti säätyjen päätöksen helmikuun 22. päivänä 1865.

Näin syntynyt asetus salli polttaa koko maassa 4 300 000 kannua 50-tilavuusprosenttista väkiviinaa vuodessa. Se merkitsi kahta ja puolta kannua eli noin kuutta ja puolta litraa henkeä kohden. Tätä enimmäismäärää saattoi hallitus tarpeen vaatiessa vielä korottaa 50 %:lla. Valmistusoikeudet oli tarjottava huutokaupalla. Väkiviinan valmistajan tuli olla hyvämaineinen Suomen kansalainen eikä hän saanut olla sellaisessa virassa tai toimessa, jossa hän ehkä joutuisi tekemään valmistusta koskevia päätöksiä tai valvomaan sitä. Maalaiskuntaan ei polttimoa saanut perustaa, ellei kunta antanut siihen suostumustaan. Valmistusveroksi määrättiin marka ja 60 penniä kannulta. Jokaiseen polttimoon oli asetettava tarkastaja valvomaan, ettei valmistus ylittänyt sovittua määrää, että valtio sai sille kuuluvan veron ja että määräyksiä muutenkin noudatettiin. Tarkastajien toimintaa valvoivat ylitarkastajat, jotka olivat senaatin valtiovarainoimituskunnan alaisia.

Asetus sisälsi myöskin yksityiskohtaisia määräyksiä viinan myynnistä. Vähittäismyyntiluvan myönsi lääninhallitus; maaseudulla sen myöntäminen oli riippuvainen myös asianomaisen kunnan päätöksestä. Polttimon yhteydessä tai viiden virstan säteellä siitä ei vähittäismyyntiä saanut maaseudulla lainkaan harjoittaa. Anniskelu saattoi kaupungeissa tapahtua kestäkievareissa, kellareissa ja ravintoloissa, maaseu-

dulla ainoastaan kestäkievareissa ja niissäkin vain matkustajille.

Vuoden 1865 asetuksen käänteentekevä merkitys on siinä, että se erotti viinanvalmistuksen maatalouden piiristä ja teki siitä lopullisesti teollisen elinkeinon. Viinan ja muiden väkevien juomien kysyntää tyydyttämään kehittyi kokonainen teollisuudenhaara, polttime- ja tislusteollisuus. Paitsi varsinaisia väkiviinapolttimoita ryhdyttiin eri puolille maata perustamaan "väkiviina-tehtaita" eli "tisleerauslaitoksia", tehtaita, jotka puhdistivat polttimoiden raakaspriin ja valmistivat siitä erilaisia juomia. Vuonna 1875 Suomessa oli jo 62 polttimoa ja 83 "väkiviinatehdasta".

Uuden alkoholijärjestelmän hahmoutuksessa oli valtionalouden intresseillä hyvin tärkeä osuus. Tämä näkyy muun muassa siinä, että lainsäätäjä pyrki ennen muuta järjestämään alkoholijuomien raaka-aineen, raakaspriin, valmistuksen ja verotuksen. Mutta myös toinen motiivi, pyrkimys supistaa alkoholinkulutusta, vaikutti vuoden 1865 asetuksen syntyvaiheessa, niinkuin esimerkiksi alkoholikaupalle määrätty rajoitukset osoittavat. Raittiustilannetta silmälläpitäen uusi asetus kieltämättä merkitsi edistysaskelta. Sen voimaantulon jälkeen alkoholinkulutus väheni tuntuvasti. Kun hallitus oli ennen vuotta 1865 arvioinut vuotuisen viinankulutuksen noin 10,5 litraksi 50-tilavuusprosenttista alkoholia asukasta kohden, niin 1870-luvun alkupuolella vastaava luku oli enää 5,3 litraa.

Toisaalta vuoden 1865 asetus loi edellytykset toimenpiteille, jotka tähtäsivät alkoholinkulutuksen supistamiseen yhä edelleen. Se järjesti väkiviinanvalmistuksen valvonnan, jonka ansiosta voitiin ensi kertaa saada tarkkoja tietoja väkevien juomien kulutuksesta ja siinä tapahtuvista muutoksista. Raittiusliikkeen voimistuessa kehitettiin vuoden 1865 alkoholijärjestelmää ehkäise-

vään suuntaan muun muassa korottamalla valmistusveroa kerta kerran jälkeen sekä tiukentamalla alkoholikauppaa koskevia määräyksiä. Muiden koti- ja ulkomaisten väkevien juomien kauppa asetettiin pääasiallisena samojen rajoitusten alaiseksi kuin tavalisen viinan kauppa. Kaupungit saivat mahdollisuuden uskoa alkoholijuomien anniskelu ja vähittäismyynti vartavasten perustetuille yhtiöille, jotka luovuttivat voittovaransa yleishyödyllisiin tarkoituksiin. Tätä kei-

noa poistaa yksityinen hyödyntävoittelu alkoholikaupasta käytettiin yleisesti. Maaseudulla kiellettiin väkevien juomien anniskelu ja vähittäismyynti käytännöllisesti katsoen kokonaan. Ensimmäiseen maailmansotaan mennessä laski väkevien juomien kulutus alle kahden litran henkilöä kohden, 50-prosenttisena alkoholina mitattuna. Tähän tulokseen vaikutti rajoittavien määräysten ja veronkorotusten lisäksi epäilemättä myös valistustoiminta.